

El rei Alfons IV, el «Magnànim», sobirà dels catalans

Autor: David Garrido

Data de publicació: 11-07-2022

Quan Alfons IV regnava, la nació dels catalans imperava. Durant el seu regnat els quatre pals de gules en camper d'or s'imposaren arreu de l'antic Mare Nostrum i àdhuc un eclesiàstic molt relacionat amb ell, el xativí Alfons de Borja, es convertí en el papa Calixt III.

Què us diré? Quan Alfons —IV en la numeració tradicional— regnava, la nació dels catalans imperava. Lamentablement, aquella època d'apogeu, nacional i internacional, s'estroncà perquè, capricis del destí, els seus successors, el germà i després el nebot, no estigueren a l'alçada de la nació que regien. Ho dic, efectivament, amb un pessic de recança. Òbviament, la història és la que s'esdevingué, de la qual deriven els successos històrics posteriors, però, tinguem-ho en compte, venim d'un passat en què els Països Catalans tenien un pes a Europa i a la Mediterrània —fins i tot hi hagué papes que convertiren el català en llengua àulica a Roma— que no han tornat a tenir. Fou, sobretot, l'època del rei Alfons IV el Magnànim, l'època en què visqué el magnànim de les nostres lletres, Ausiàs March.

Avui dia, una institució dependent de la Diputació de València porta el nom d'aquell rei, també una plaça de la ciutat de València porta el seu nom, plaça més coneguda com el Parterre, on s'aixeca la estàtua idealitzada de Jaume I que esculpí l'escultor barceloní Agapit Vallmitjana. Procureu que els blaveros no se n'assabentin, que sinó són capaços —para ofrendar nuevas glorias a España— d'enviar-la a fer punyetes. València ha tingut reis propis —reis de la catalanitat completa— que mereixerien un tracte més en consonància amb la dimensió històrica que atenyeren. Almenys a València té una plaça cèntrica dedicada, que a Barcelona només un trist carrer entre el Besós i la Mina. Per la transcendència històrica i cultural que tingué bé què Alfons IV hauria de posseir un espai dedicat —dic jo— de més volada a la capital del Principat. A Barcelona i arreu. Bé, ho confesso, no sóc gens monàrquic, no us equivoqueu, però sí que m'agradaria que les figures emblemàtiques de la història, àdhuc reis, de la nostra història anterior a ser annexats per Espanya, fossin recordats en els nostres vials i edificis urbans. En els últims anys s'ha estilat el culte a la borbonalla que deixà el dictador Franco en herència. Així, a València sense anar més lluny, ens toparem amb una nomenclatura urbana tan

ignominiosament ensabonadora com Palau de les Arts Reina Sofia (què punyetes ha fet aquesta sòmines per València?), Museo de las Ciencias Príncipe Felipe, Marina Real Juan Carlos I i d'altres semblants en honor de la família de l'emérito que pul·lulen arreu del territori. Coses dels temps que corren, tan oblidadissos de la història pàtria i tan llefiscosament vindicadors de la història aliena. Alfons IV, per mèrits propis, és un d'aquells reis —reis nostres— que, en cas que el vent d'Almansa hagués bufat d'un altre costat, ara seria recordat amb orgull arreu de la catalanitat. Alfons era IV si seguim la numeració dinàstica, la que ell feia servir, però III si la «valencianitzem» (recordeu, València fou Regne), i V si «aragonitzem» el numeral, com féu l'annalista aragonès Jerónimo Zurita en el segle XVI, que és l'utilitzat per la historiografia espanyola espanyolitzant. Conegut com el rei «Magnànim», així, per evitar polèmiques numerals, és comunament anomenat. Atenció!: no hi ha un altre personatge com ell que simbolitzi millor el domini «català» de la Mediterrània. Ara bé, era castellà de naixença, cert, fill i hereu del rei Ferran I a qui diem el «d'Antequera», però des del primer moment compregué d'on era rei i, quan s'escaigué, féu la guerra als castellans. Durant el seu regnat els quatre pals de gules en camper d'or s'imposaren arreu de l'antic Mare Nostrum i àdhuc un eclesiàstic molt relacionat amb ell, el xativí Alfons de Borja, es convertí en el papa Calixt III.

Alfons el Magnànim és el rei que representa l'etapa de major expansió de la Corona de catalans i aragonesos. Avui dia, una institució dependent de la Diputació de València porta el seu nom i també l'emblemàtic plaça de la ciutat de València més coneguda com el Parterre, on s'aixeca la estàtua idealitzada de Jaume I que esculpí l'escultor barceloní Agapit Vallmitjana.

D'antuvi, príncep castellà. A Casp, en 1412, la Corona de catalans i aragonesos es decantà per convertir el seu pare, l'infant Ferran «el d'Antequera», en rei. Ell era el primogènit de Ferran, germà d'Enric III de Castella, i de la riquíssima Elionor d'Alburquerque, dita per això la Ricahembra. Va veure per primer cop la llum a Medina del Campo (Valladolid) en 1396 (la data del 15 de desembre sembla la més probable). La mort del rei Martí I «l'Humà» (l'últim rei genuïnament català) en 1410 havia precipitat la crisi successòria als territoris catalanoaragonesos, que tingué com a resultat l'anomenat «Compromís» ?ep, alerta amb el nom!? de Casp (24 de juny de 1412) i l'entronització en els regnes regits pel Casal de Barcelona o casa reial d'Aragó de la branca secundària de la casa de Trastàmara que regnava a Castella. A Casp, tres compromissaris per regne (Principat de Catalunya, Aragó i València) elegiren qui havia de ser llur rei. Guanyà el candidat que més diners tenia, Ferran, que es comprometé a esmerçar la seua riquesa a mantenir l'imperi territorial bastit pels catalans a la Mediterrània. Destacaren en aquell ?diguem-ne? conclave per a l'elecció de rei els valencians Vicent ?el que seria sant? i Bonifaci Ferrer, tots dos fervents partidaris aleshores del papa Benet XIII (el papa Luna), un altre que apostà per l'infant castellà i que apostà ?ull viu!? pels doblers que tenia. Com diu la dita popular, «pocs diners, poca música». Ferran en tenia i, doncs, els seus súbdits i el papa, que per això l'havien triat, volien un bon concert. Sardenya i Sicília, aleshores terres sotmeses a aquella Corona de catalans, donaven maldecaps i calien exèrcits que costaven calerons, molts! Benet XIII (papa segons la legitimitat avinyonesa), estava refugiat a la cort del rei Martí I i també li venia millor ?molt millor!? el magnat Ferran que no el pobrissó Jaume d'Urgell, per a mantenir la pugna amb l'altre papa, el que era a Roma.

D'antuvi príncep castellà, era el primogènit de l'infant castellà Ferran, dit «el d'Antequera», a la imatge, que a Casp, en 1412, fou triat per a regnar a la Corona de catalans i aragonesos.

El pare d'Alfons: Ferran I

Finalment, com és ben sabut, Ferran s'imposà al comte Jaume d'Urgell, del Casal de Barcelona, d'antuvi el que havia de ser el successor de Martí I. Jaume era el descendent per línia directa masculina de Ramon Berenguer IV i Jaume I, però ?ai llas!? no disposava de les riqueses del seu competidor. Els diners de Ferran serviren per a traslladar l'exèrcit castellà a Aragó i València ?els que reberen les bastonades? i imposar-se sobre el terreny. Amb besadetes ?no ha passat mai? no es guanyen batalles. I els valencians, majoritàriament urgellistes, en reberen. Un exèrcit castellà vencé un de valencià, urgellista, a Morvedre, el 27 de febrer de 1412. Ferran guanyà, sí, però diguem també que Ferran s'implicà; ningú li regalà res. Ah!: allò que ara diuen «Espanya» no existia aleshores ni —ep!— se l'esperava. Oblideu-vos de les fantasmades espanyolistes dels Menéndez Pidal i acòlits: Espanya —us ho ben asseguro— no existia. I —atenció!— no passava res. Els portuguesos a casa seva, i tan feliços, els navarresos a la seva, els navarresos a la seva

i nosaltres a la nostra. Ferran era castellà, cert, però amb la corona dels reis catalanoaragonesos al cap, ara assumia ser dels regnes que l'havien «triat» com a rei. Parlava el castellà, també és cert, però és que no tingué temps de fer una immersió com Déu mana. No li imposaren el requisit lingüístic, cert, però —val a dir-ho— li posà ganes. Precisament, i això és important reconèixer-ho, fou Ferran qui oficialitzà el català com a llengua definitiva de l'estat. A més a més, Ferran era ben conscient que s'entronitzava en la potència peninsular rival de Castella i actuà en conseqüència. No ho dic debades. Una altra cosa és que els que l'havien triat, la poderosa classe dels «ciutadans honrats» de Barcelona amb els Gualbes al capdavant, volguessin traure rèdit d'haver-lo triat i d'aquí la pugna, el rei enfrontat a la capital del Principat, que el romanticisme convertí en gesta patriòtica, com és l'episodi quan el conseller Joan Fiveller li exigí a Ferran I ?exigir-li al rei!? el pagament de l'impost pel consum de carn. Del disgust que li donaren els barcelonins el rei morí poc després. No ho prengueu a broma, que Ferran s'havia esmerçat el seu patrimoni ?molts diners!? que mai no recuperà per a ser rei dels catalans i, a sobre, li exigien pagar impostos. Penseu si us passa a vosaltres. Ferran I traspassà, a Igualada estant, el 2 d'abril de 1416.

Alfons IV potser comença amb mal peu. A les Corts del Principat de Catalunya de 1416 s'atreví a pronunciar el discurs de la corona en castellà. Fou cosit a crítiques. Dos anys després, a les Corts celebrades a Sant Cugat, hi anà a la lliçó ben apresada. Alfons parlà en català, renuncià a les companyies castellanques i es catalanitzà.

Alfons comença a regnar

Alfons, que no era aliè a les tribulacions del pare, es convertí en infant de catalans i aragonesos, l'infant hereu. Per això el seu pare l'investí príncep de Girona després de cenyir-se la corona a Saragossa, el 10 de febrer de 1413. Ja veieu, en l'actualitat, en mans de la borbonalla hereva de Franco, en què ha quedat tan emblemàtic títol, inventat per Ferran I. Però aleshores el títol era solemne de debò. Entronitzat el pare, s'inicià la relació d'Alfons amb els seus futurs súbdits, tot i la seua joventut, puix que la malaltia del pare li permeté prendre aviat les regnes del govern.

Un país conquerit amb els recursos d'un altre, Ferran I, que era infant i regent de Castella, i el seu fill Alfons, s'envoltaren en un principi de consellers i servidors castellanques, que, òbviament provocaren la desconfiança de llurs nous súbdits. El primer topà amb les institucions del país (o si preferiu, dels països), tot i que rectificà a temps. Però Alfons tornà a ensopegar, com el pare, la típica bravata carpetovetònica (recordeu la del borbonà d'Abu Dhabi: « Nunca fue la nuestra, lengua de imposición, sino de encuentro; a nadie se le obligó nunca a hablar en castellano: fueron los pueblos más diversos quienes hicieron suya, por voluntad libérrima, la lengua de Cervantes»), i les corts de Barcelona de la tardor de 1416 el cosiren a crítiques. Fixeu-vos: el nou rei ?vatua!? gosà emprar el castellà. Envoltat de castellanques fent-li la pilota, degué creure que era a Medina del Campo i no a Barcelona. Imagineu-vos l'escena: cares de pomes agres dels diputats —va ser així— que protestaven perquè aquell noi s'atrevia a parlar en llengua forastera. L'arquebisbe de Tarragona, Pere Sagarriga, fou l'encarregat de donar-li al jove rei un flist-flast en tota la boca. Li recordà, amb tot el respecte, que per guanyar-se l'amor dels súbdits havia d'estimar-los ell primer. I..., doncs..., calia parlar català. Les corts tenien com a primera funció finançar el rei. El braç militar, com aquell parlava castellà, es féu l'orni; es negà, rotundament, a avalar les pretensions del monarca.

La noblesa s'esvalotà per això. Organitzà la Comissió dels Catorze, a la qual s'uniren les ciutats de Barcelona i València (sempre, com veieu, els Països Catalans), a les quals s'afegí Saragossa, per a exigir al rei respecte a les lleis del país, inclòs òbviament el respecte a la llengua, i l'expulsió dels estrangers ?castellanques? de la cort. Així, ras i curt, fora espanyols. Alfons, que era un home llest, aprengué la lliçó a la primera. En poc temps arribà a parlar el català pels colzes, com un nadiu. A les Corts del Principat següents, les de Sant Cugat (1419), llegí ell mateix ?ell mateix!? la proposició de la corona en català. Alfons renuncià a la companyia castellanca, es catalanitzà. Ara bé, es mostrà inflexible pel que fa a la doctrina política, puix que el pactisme dels seus súbdits amenaçava l'absolutisme reial que ell pretenia. Aconseguí, de moment, un donatiu de 50.000 florins d'or per endegar l'expedició que tenia projectada a Sardenya i Itàlia i deixà les Corts en suspens.

Aquella fou la primera aventura imperial d'Alfons, que volia, en definitiva, refermar el domini català a l'illa de Sardenya, cosa que aconseguí. Altrament, les aspiracions de dominar Còrsega ?els reis catalans eren oficialment reis de Còrsega i Sardenya? foren debades. D'altra banda, a la reina de Nàpols Joana II, que no tenia descendència, se li ocorregué afillar-lo. Ep!: Alfons podia convertir-se en rei de Nàpols. Ell i els seus catalans deixaren Còrsega i marxaren cap a

la glamorosa capital partenopea. Tanmateix, la cort napolitana era un niu d'intrigues, on s'oposaven els interessos de les potències itàliques del moment. Joana II, feta un mar de dubtes, revocà l'afiliament per adoptar ara Lluís d'Anjou i, fins i tot, s'aixecà una revolta napolitana contra els «catalans». Alfons, contrariat, i els seus catalans, hagueren d'abandonar Nàpols cames ajudeu-me. Algú no pogué fugir a temps, com el poeta valencià Jordi de Sant Jordi, que caigué captiu i d'aquí el seu cèlebre poema Presoner: «Desert d'amics, de béns e de senyor / en estrany lloc i en estranya contrada, / lluny de tot bé, fart d'enuig e de tristor, / ma voluntat e pensa caitivada». En el viatge de retorn, el 19 de novembre de 1423, l'armada catalana atacà en venjança Marsella, la capital dels Anjou rivals, que fou saquejada.

Guerra contra Castella

Mentre al Principat de Catalunya, el motor de la Confederació catalanoaragonesa, d'on sortien principalment els diners per a mantenir «l'imperi», pugnaven pactistes i reialistes per a controlar els ressorts del poder, un altre front de batalla se li obrí a Alfons. Els Trastàmara, ara dits Aragó (canviaren el cognom), continuaven sent una família rica i influent a Castella. La fortuna dels «infants d'Aragó» a Castella fou qüestionada quan arribà al poder Álvaro de Luna, privat del rei Joan II de Castella. El patrimoni d'Elionor d'Alburquerque, la mare d'Alfons, havia atret la cobejança de la reialesa castellana i de tots aquells que frissaven per beneficiar-se'n. En definitiva, els doblers. L'enfrontament nobiliari a Castella (partidaris del de Luna contra els germans d'Alfons IV) embolicà els regnes catalanoaragonesos, sobretot Aragó i València, que es trobaren immersos en la guerra que esclatà entre Joan II i Alfons IV (1429-1430). I, com sempre, els valencians, sobretots els de la frontera amb Múrcia, hagueren de lluitar i aguantar. Valencians i murcians s'esbatussaren de valent com llegim a la crònica escrita ?en català? per Pere Maça, testimoni dels esdeveniments. En aquest conflicte també es dirimiren les aspiracions d'Alfons per esdevenir rei de Castella. Mancats d'ajut efectiu a Castella, els infants d'Aragó ?Joan i Enric? hagueren de capitular (treves de Majano, 25 de juliol de 1430). Dos anys més tard, llur germà i rei, decebut per la marxa dels esdeveniments a Castella, deixava per sempre la península Ibèrica. Els catalans, també els aragonesos, passaven ?dit clar i català? dels negocis dels Trastàmara, ara els Aragó, a Castella. Els valencians meridionals estaven fins al monyo d'aguantar les envestides castellanes per causa d'això. Nàpols, per a rei i súbdits, era més sucós. Així, amb l'objectiu de conquerir el tron napolità, Alfons marxà a Sicília.

Rei de Nàpols

A València restà l'esposa d'Alfons, Maria, la filla major d'Enric III de Castella. Ai Maria! El seu home marxà, que ja no tornà a veure-la més, i ella a València restà. No era ?diguem-ne? una senyora gaire agraciada. Maria i Alfons estaven destinats a ser marit i muller des d'abans que Ferran conquerís el tron catalanoaragonès. Contragueren matrimoni a la catedral de València, el 12 de juny de 1415, quan ella tenia catorze anys complerts. No tingueren fills i Alfons s'afartà d'ella. Maria no consentia les relacions extramatrimonials del marit i era senyora de geni venjatiu. Per això el marit no se l'emportà a Sicília. Ara bé, quan Alfons marxà la deixà com a lloctinent general ?virreina? dels territoris patrimonials catalanoaragonesos.

Joana II de Nàpols traspassà el 2 de febrer de 1435. A Sicília estant, Alfons es deixà voler i quan considerà que era el moment oportú actuà. Tanmateix, l'aventura napolitana també tingué desencisos, que l'estol català, amb el millor de la noblesa del Principat, València, Aragó i Sicília, fou desbaratat a Ponça (5 d'agost) pels genovesos. No obstant això, Alfons aconseguí convertir la derrota en victòria, puix que comprà la llibertat i l'aliança del seu carceller, el duc Felip Maria Visconti de Milà. Alfons, diguem-ho clar, era un governant molt espavilat. Així que, el 2 de juny de 1442, Alfons féu la seva triomfal a Nàpols convertint-se en allò que aleshores anomenaven la Gran Sicília.

Alfons IV es proposà convertir-se en rei de Nàpols (la Gran Sicília) i ho aconseguí. El 2 de juny de 1442 féu l'entrada a la capital partenopea, com encara podem admirar a l'arc triomfal que manà bastir al Castell Nou napolità.

Alfons, l'emperador català de la Mediterrània

Així, «emperador català de la Mediterrània», el definí el celebèrrim historiador Jaume Vicens i Vives, en la biografia que escrigué del monarca. Ho va dir —atenció!— Vicens i Vives, home que sabia molt bé de què parlava i amb arguments

convinents. Nàpols es la convertí en el centre d'un «imperi» des d'on Alfons exercí com a primer magnat de la península Itàlica i, alhora, intervingué a tot arreu de la Mediterrània. La capital era a Nàpols, però, en definitiva, era un imperi de catalans al servei de la política mediterrània d'Alfons i també dels Països Catalans, que forniren d'homes (almiralls, ambaixadors, virreis, capitans generals) els càrrecs de confiança, les armades i els exèrcits del rei «Magnànim». Qui ho diria avui? Els nostres aleshores no es deixaven prendre el pèl. I, de debò, què us diré? Em produeix satisfacció recordar-ho, com goig provoca contemplar avui dia l'arc de triomf del Castell Nou de Nàpols (obra de Francesco Laurana), amb els quatre pals de gules en or com a única bandera d'Alfons.

Amb el rei Alfons els Països Catalans ressuscitaren les gestes dels almogàvers: Ramon Vaquer ocupà el castell de Croia (Krujë, a Albània), Ramon d'Ortafà fou nomenat virrei d'Albània, Grècia i Eslavònia i Joan Claver es convertí en virrei d'Epir i de Morea. Les flotes catalanes (valencians, mallorquins, principadins i siculocatalans) semblaven les úniques capaces de fer front al turc: l'almirall Bernat de Vilamarí, des de la base a l'illa de Castellroig o Castel-lòrizon (l'actual Megiste, al Dodecanès), atacà la desembocadura del Nil i la costa siriana, mentre Joan de Nava pugnava per conquerir Xipre. Altrament, el 8 d'abril de 1455, el col·legi cardenalici elevà un súbdit d'Alfons al papat, Alfons de Borja (Calixt III), que convertí el català en la llengua de la cúria romana.

Amb el rei Alfons els Països Catalans ressuscitaren les gestes dels almogàvers: Ramon Vaquer ocupà el castell de Croia (Krujë, a Albània), a la imatge, Ramon d'Ortafà fou nomenat virrei d'Albània, Grècia i Eslavònia i Joan Claver es convertí en virrei d'Epir i de Morea.

En cap altre moment de la història els Països Catalans gaudiren de tant de pes en la política internacional. A més a més, el regnat d'Alfons coincideix amb l'eclosió de la millor literatura catalana de tots els temps. Precisament, Ausiàs Marc, poeta i soldat, fou un servidor fidel d'Alfons i participà en les campanyes militars de Còrsega (1420) i l'illa de Gerba (1424). I, com ja he dit més amunt, Jordi de Sant Jordi, seguí el seu rei a Nàpols quan l'ocupació frustrada de la ciutat d'inicis del regnat.

Alfons, home culte que parlava el llatí amb fluïdesa, fou mecenes d'humanistes: fou protector de Gasparino Barzizza, Antonio Beccadelli, Leonardo Bruni, Bartolomeo Facio, Gianozzo Manetti, Giovanni Pontano, Lorenzo Valla, etc. Des de Nàpols, on era la cort dels «catalans», la cultura humanista irradià als Països Catalans (Joan Olzina, Arnau Fenolleda, Francesc Martorell, Jordi Català). L'art florí (Donatello, Pisanello, Francesco Laurana, Francesc Baçó «Jacomart») i de la gran biblioteca que posseï Alfons encara és una bona mostra la col·lecció de manuscrits procedents de Sant Miquel dels Reis que conserva la Biblioteca de la Universitat de València.

Alfons IV morí al Castell de l'Ou napolità, a la imatge, el 27 de juny de 1458. Els regnes patrimonials foren heretats pel seu germà Joan (Joan II), mentre que el Regne de la Gran Sicília (Nàpols) recaigué en el seu fill bastard Ferran.

Muller i amistançades

Alfons traspassà al Castell de l'Ou napolità el 27 de juny de 1458. Poc després, a València, el 4 d'octubre morí la reina Maria. Qui fou el metge que l'assistí? Jaume Roig, un altre literat del segle d'or de les lletres catalanes, l'autor de l'Espill. Maria fundà el monestir de la Trinitat de religioses clarisses, del qual fou abadessa un altre crack literari de les lletres catalanes del moment, sor Isabel de Villena. Alfons, però, féu vida a Nàpols i pel seu tàlem passaren un ampli ventall de senyores. Encara a València estant, Alfons s'entenia amb una dama de la reina, Margarida d'Híxar, i potser també amb la germana de Maria, Caterina. Maria, engelosida, manà assassinar Margarida. L'afer, però, es tapà com es pogué. Així, Alfons fugí de Maria comes ajudeu-me. Li nasqué a Alfons un fill, Ferran, possiblement de la seua amistançada Gueraldona Carlino, napolitana. Amb aquesta senyora tingué dues filles més, Maria i Elionor. De la relació d'Alfons amb una altra amant, Ippolita de Giudici nasqué una altra filla, Còlia. Però el gran amor d'Alfons fou la napolitana Lucrezia d'Alagno, a qui conegué en 1448. Tant era l'estima que li professà que fins i tot pretengué convertir-la en la seva muller. Quan Calixt III fou elevat al papat veié l'oportunitat de fer-ho, però el papa valencià era una home massa tradicional en comportaments sexuals i es negà. Òbviament, Alfons s'enfadà moltíssim. Finalment, no pogué fer a la seva estimadíssima amistançada reina i tampoc no tingué cap criatura amb ella.

El gran amor d'Alfons fou la napolitana Lucrezia d'Alagno, a la imatge, a qui conegué en 1448.

Tant era l'estima que li tenia que fins i tot pretengué convertir-la en la seva muller. Quan el valencià Calixt III fou elevat al papat veié l'oportunitat de fer-ho, però el papa, home massa tradicional en comportaments sexuals, no ho permeté.

Alfons morí i als Països Catalans, Sardenya i Sicília el succeí el seu germà Joan. Els regnes patrimonials no estaven disposats a acceptar un bastard com a rei. A Nàpols, però, fou diferent i Ferran, el fill de Gueraldona Carlino, es convertí en rei. Tanmateix, tot i la separació, els «catalans» estaven tan assentats al Regno (així era dit el reialme napolità) que, temps a vindre, Nàpols seria conquerida novament per un rei catalanoaragonès, Ferran II.

David Garrido

29.05.2022

<https://www.eltemps.cat/article/17122/el-rei-alfons-iv-el-magnanim-sobira-dels-catalans>